

جستاری در باب نقش تربیتی و اخلاقی پدر در خانواده و اجتماع (با تاکید بر آیات و روایات)

مریم کریمی حصاری

دانش آموخته سطح دو حوزه علمیه.

نام نویسنده مسئول:

مریم کریمی حصاری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۲

چکیده

در این مقاله سعی داریم تا به نقش پدر در آیات و روایات توجه داشته باشیم و مخصوصاً نقش تربیتی و اخلاقی پدر که در ایجاد و استحکام خانواده و به تبع آن، در ایجاد و برپایی جامعه ای آبادتر و موفق تر تاثیر بسزا دارد. بنابراین در این مقاله با روش تاریخی- توصیفی و از طریق تحلیل محتوای و تجزیه و تحلیل به بررسی موضوع پیش رو پرداختیم. بنابراین در سه بخش کلی این مقاله، با زیر بخش های زیر به بررسی موضوع پرداخته شد. ابتدا توضیح مفهوم شناسی پدر سپس بررسی جایگاه پدر در قرآن و روایات و احادیث و در قسمت سوم به بررسی صفات و ویژگی های مخصوص مردان و پدران پرداخته شد که اگر رعایت شود باعث بروز خیرات و اثرات نیکو می شود. بنابراین نتایج و یافته های تحقیق حاکی از آن است که پدر در احادیث و منابع اسلامی از جایگاه والایی برخوردار است که هم پای مادر، از جایگاه مهمی برخوردار است که احادیث مختلف آن را تایید می کند همچنین وجود صفاتی چون پاکدامنی و عفت، برخورداری از صفت بخشش و سخای مردانه، وفای به عهد و امانت داری، همچنین شجاعت و نشاط و روحیه جنگاوری در مردان و پدران جامعه، از صفات مهمی است که اگر رعایت گردد باعث وجود خانواده ای مثبت و تربیت نسلی پایدار و اصیل انسانی و اسلامی می شود.

واژگان کلیدی: اسلام، پدر، مردانگی، آیات و روایات، نقش اخلاقی و تربیتی.

مقدمه

انسان موجودی متعهد و مسئول است و این مسئولیت او بخاطر بکارگیری عقل است و برای انسان ضروری است که مسئولیت های خود را بشناسد و آنها را به مرحله اجرا و عمل برساند. از جمله مسئولیت هایی که اسلام به آن تأکید دارد مسئولیت پدر و مادر است. در اسلام پدر دارای مقام ارجمند و چهره ای برجسته و مورد احترام است و شأن پدر پس از شأن خدا ذکر شده است. احترامی که برای پدر ذکر شده بخاطر لیاقت او و انجام وظیفه پدری می باشد.

پدر در رابطه با فرزند از طریق وراثت و محیط اثر می گذارد و بخاطر اینکه از این دو کانال اثر گذار می باشد باید مراقب رفتار و اعمال خود باشد. بنابراین تمام پدران جامعه اسلامی، با رعایت مواردی را که قبل از انعقاد نطفه، زمان جنینی و... می باشد می توانند تا نسلی سالم را تحویل جامعه دهند.

اما برای فهم این مطلب باید نشان داد که اولاً آیا در اسلام، به پدر جایگاه ویژه ای اشاره شده است و آیا آیات و روایات اسلامی به این مهم پرداخته اند و دیگر اینکه کدام صفات و ویژگی های مردانه در وجود پدران می تواند رشد و نهادینه شود تا به نتایج مثبت در خانواده و اجتماع ختم شود. و این صفات کدام هستند و در منابع اسلامی چطور به آنها اشاره شده است.

بنابراین در مقاله حاضر در سه بخش ابتدا به ۱- مفهوم شناسی پدر ۲- بررسی آیات و روایات در باره جایگاه و نقش پدر و ۳- بررسی نقش تربیتی و اخلاقی مردان و پدران در خانواده و اجتماع به این مهم پرداخته شده و در قسمت یافته های تحقیق و نتیجه گیری به نتیجه گیری از مباحث برآمدم.

پیشینه تحقیق

واژه مرد و پدر یادآور مردانگی و راستی و درستی و ارزشهای اخلاقی ای چون برابری، برادری، عدالت، تندرستی و ... است مخصوصاً که با بزرگ مردانی چون نیز با پذیرش شخصیت های اسلامی به صورت حقیقی خود در آمد.

تعالیم اسلامی سرشار از مباحثی است که شأن و جایگاه بی بدیل پدر را تبیین می کند. احترام و پاسداشت پدر، وظیفه ای ایمانی است و اطاعت از او به دنبال فرمانبری از خالق هستی، تکلیف دینی شمرده شده است، بنابراین نقش او در تربیت را نباید نادیده گرفت؛ چرا که پدر همچون خورشید در آسمان زندگی فرزند می درخشد و پرتو رأفت و محبت را در جان او می تاباند. در این باب پیشینه تحقیق حاکی از آن است که منابع بسیاری همچون تفسیرهای قرآن، مثل تفسیر طباطبایی، زمخشری و ... ذیل آیات مختلف به بررسی جایگاه پدر پرداخته است.

منابع بسیاری است که به این جایگاه پدر پرداخته است که در اینجا اگر بخواهیم به تشریح آنان بپردازیم بحث به دازا میکشد؛ اما کوتاه به چندین نمونه اشاره می کنیم: زمانی و دیگران، ۱۳۹۵ به جایگاه پدر در خانواده از دیدگاه اسلام پرداخته است و یا اسماعیل چراغی در مقاله مجله معرفت به رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده اشاره کرده است همچنین مسعود طالبی مقدم و مقاله «تاملی در جایگاه پدری در اسلام و نقش پدر در تربیت جنسی کودکان» به بررسی نقش پدر از این جهت پرداخته است.

اما جنبه جدید بودن پژوهش حاضر این است که در این مقاله ما سعی بر آن داریم تا بعد از نشان دادن جایگاه پدر در آیات و روایات اسلامی، به آن دسته از صفات و ویژگی های مردانه و مثبت مردان و پدران اشاره کنیم که برخاسته از متون اسلامی است و با رعایت آنان توسط مردان و پدران جامعه ما، باعث بروز نکات مثبت خواهد شد.

مفهوم شناسی واژه پدر

واژه «پدر» در زبان فارسی و زبانهای هندواروپایی که ریشه مشترک دارد، دارای مفهوم و معنایی است که ابتدا به توضیح آن می پردازیم. در برخی از زبانهای هند و اروپایی پدر را (piyar) گویند در گویش لری و خراسانی واژه «پیر» استفاده می شود از این مطالب می توان نتیجه گرفت که واژه «پیر» در اصل گونه ای دیگر از واژه «پدر» است، واژه «بابا» و «پدر» در ایران باستان و آیین هایی قبل از اسلام نیز وجود داشته است، که همان معنی پدر را دارد و قلندران بکتاشی نیز آخرین مقام سلوکشان مقام بابایی نام

داشت و برخی از پژوهشگران معتقداند در آیین های قبل از زردشت یعنی دین مهری، مقامی بالاتر از پدر به نام «پدر پدران» وجود داشته است که نشان از اهمیت و جایگاه مقام پدر است.

بنابراین، در زبان فارسی واژهایی چون «پدر»، «باب» و «بابا» وجود دارد و نقشهای گوناگون هر انسانی بیانگر نوع مسئولیتش خواهد بود، بر این اساس عنوان «پدر» در حقیقت به نقش و مسئولیت مرد در خانواده اشاره دارد و این عنوان به معنای مردی است که از او فرزند به وجود آمده است. (میرعابدینی و افشاری، صص ۳۴، ۳۳)

معادل واژه پدر، در زبان عربی دو واژه «والد» و «أب» به کار می رود که والد از محدودیت معنایی برخوردار است و معمولاً دایره آن محدود به مردی است که از او فرزند به وجود می آید؛ اما واژه «أب» از دامنه معنایی گسترده تری برخوردار است، به گونه ای که این عنوان بر پدر نَسَبی و هر کسی که سبب پیدایش، اصلاح یا پیرایش و ظهور چیزی شود، اطلاق می شود. (مفردات القرآن، راغب، ج ۱، ص ۵۷)

بر این اساس، کسانی که سرپرستی و تربیت انسان را بر عهده گرفته باشند، در حکم «أب» می باشند. در قرآن از «آذر» عموی حضرت ابراهیم علیه السلام به عنوان اب؛ یعنی پدری که سرپرستی او را به عهده داشته است، یاد می شود که شامل پدر همه امت است.

بررسی جایگاه پدر در آیات و روایات

همانطور که اشاره شد پدر در معنای معنوی آن نیز شامل بزرگان دین هم می باشد؛ یعنی همان طور که پدر انسان سبب خلق او می شود، پدر معنوی انسان که پیامبران هستند سبب خلق عالم می شود؛ چنانچه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لَوْلَاكَ لَمَّا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ» (مجلسی، ج ۱۲، ص ۴۰۶) اگر تو [ای محمد صلی الله علیه و آله وسلم] نبود، عالم را نمی آفریدم»

در جایی دیگر آن حضرت خود را پدر امت می نامند: «أَنَا وَ عَلِيٌّ أَبَوَا هَذِهِ الْأُمَّةِ» (معانی الاخبار، ابن بابویه، ص ۵۲) من و علی پدران این امت هستیم.

در این عبارت اوج شفقت پیامبران و بزرگان دین نسبت به انسانها بیان شده است. همان گونه که پدران دلسوز، خود را در مقابل فرزند مسئول می دانند، وجود مقدس ایشان نیز همواره به آرامش پیروانشان می اندیشد و دغدغه هدایت و ارشاد آنها را دارد و برای اصلاح آنها در تلاش است که چه بسا ممکن است این قبول زحمات بیش از خواسته های مردم باشد. (ابن بابویه، ج ۱، ص ۶۷۸)

بنابراین در اینجا مراد از «أب»، معلمی هم می تواند باشد که سبب هدایت انسان است، و او را به واسطه تعلیم و تربیت از ضلالت و گمراهی نجات می دهد. علما و بزرگان دینی که شبانه روز با آموزش و تألیف کتاب، بشر را از گرداب گمراهی به راه راست، هدایت و با معارف الهی آشنا می کنند، سهم عمده ای در زندگی انسان دارند. اگر پدر سبب حیات دنیوی است، یقیناً آموزگاران دینی، سبب حیات معنوی ما هستند و نقش آفرینی ایشان در ادامه رسالت سترگ اولیای الهی است، پس بر همگان است که نسبت به آنها نیکی و مودت کنند.

مقام پدر در آیات و روایات

با تامل در آیات و روایات، می توان دریافت که پدر در اسلام دارای مقامی ارجمند و چهره ای برجسته و مورد احترام است. در آیات و روایات، تعبیرهای بلندی در شأن پدر به کار رفته است. او به قدری رفعت یافته که گوی سبقت را از دیگران ربوده است. در قرآن، بعد از فرمان به اطاعت و پرستش خداوند، احسان به والدین توصیه شده است. (انعام، ۱۵۱)

به عنوان نمونه، در سوره اسراء می خوانیم: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (اسراء، ۲۳) «پروردگارت فرمان داده است که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید».

علامه طباطبایی در ذیل این آیه می گوید: «مسئله احسان به پدر و مادر بعد از مسئله توحید خدا، واجب ترین واجبات است، همچنان که مسئله عقوب بعد از شرک ورزیدن به خدا از بزرگ ترین گناهان کبیره است.» (المیزان، ج ۱۲، ص ۷۹)

مقام و جایگاه پدر آن قدر والا است که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله و سلم) شبیه پدر بودن را موهبتی الهی می داند و می فرماید: «مِنْ نِعْمِ اللَّهِ عَلَى الرَّجُلِ أَنْ يُشْبِهَ وَالِدَهُ» (مجلسی، ج ۷۱، ۸۴) از نعمتهای خداوند بر انسان آن است که شبیه پدرش باشد»

امام باقر نیز در روایتی می فرماید: «پدرم به مردی نگریست که همراه پسرش راه می رفتند و پسر به بازوی پدرش تکیه داده بود. پدرم تا زنده بود با آن جوان [به خاطر این بی حرمتی نسبت به پدرش] صحبت نکرد.» (کافی، ج ۲، ص ۳۴۹)

بررسی سفارشات اسلام به مقام پدر در آیات و روایات

در این بخش از مقاله، جهت بررسی جایگاه و اهمیت مقام پدر به بررسی آیات و روایاتی می پردازیم که به اهمیت و جایگاه پدر در خانواده اشاره کرده است.

پیروی از پدر

از مهمترین حقوقی که پدر بر فرزندان دارد و بالاترین آن، حق اطاعت است. حضرت علی می فرماید: «فَحَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَلَدِ أَنْ يُطِيعَهُ فِي كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ؛ (نهج البلاغه، رضی، حکمت ۳۹۹) حق پدر بر فرزند این است که فرزند در هر چیزی جز معصیت خداوند، از پدر اطاعت کند» این حق اطاعت آنچنان ضروری است که اگر پدری فرزندش را از سفری نهی کرده باشد و فرزند، راهی مسافرت شود نماز و روزه اش مورد قبول واقع نمی شود چون سفر حرام است.

در داستان حضرت یوسف نیز به این حق اطاعت اشاره شده است. در داستان حضرت یوسف علیه السلام، پسر بزرگ برای انجام دستور پدر می کوشد تا در مصر بماند و بنیامین را از دست حکومت نجات دهد و خطاب به برادرانش چنین می گوید: «فَلَنْ أُبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»؛ (یوسف، ۸۰) «من از جای خود [یا از سرزمین مصر] حرکت نمی کنم مگر این که پدرم به من اجازه دهد، و یا خداوند فرمانی درباره من صادر کند که او بهترین حاکمان است»

دایره اطاعت و فرمانبری از پدر، به حدی وسعت دارد که حضرت اسماعیل علیه السلام برای انجام فرمان پدر بزرگوارش، ابراهیم خلیل علیه السلام، به قربانگاه می رود و با آسودگی خاطر به پدر می گوید: «يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»؛ (صافات، ۱۰۲) «ای پدرم! هر چه دستور داری اجرا کن، به خواست خدا مرا از صابران خواهی یافت.» بدون شک این رویداد تنها به عنوان یک داستان تراژدی مطرح نیست؛ بلکه بیانگر نوع برخورد فرزند نسبت به پدر و اطاعت از او است که می بایست تا پای جان نیز اطاعت کند.

باید توجه داشت که تنها در یک مورد فرزند می تواند از فرمان پدر تبعیت نکند و آن زمانی است که امر پدر، به ایمان او لطمه وارد کند و او را به شرک دعوت کند: «وَإِنْ جَاهِدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا»؛ (عنکبوت، ۸) «و اگر آن دو [پدر و مادر] تلاش کنند که برای من [حتی] از روی جهل، همتا و شریکی قایل شوی، از آنها پیروی مکن!»

بنابراین اطاعت از پدر در راستای اطاعت از فرامین الهی، موجبات خشنودی حق تعالی را فراهم می آورد و درهای احسان الهی را به روی انسان می گشاید. در مقابل، تمرد و سرکشی، نتیجه ای جز پشیمانی ندارد:

هر آن کس که پند پدر نشنود   یقین دان که روزی پشیمان شود

نیکی، خوش رفتاری و فروتنی نسبت با پدر

خدای متعال، نیکی به پدر و مادر را به صورت یک قانون کلی برای تمام انسانها بیان می کند و می فرماید: «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا»؛ (عنکبوت، ۸) «ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند» تعبیر «انسان» در این آیه می فهماند که این قانون مخصوص مؤمنان نیست؛ بلکه برای تمام انسانها است.

حضرت علی فرمود: بِرُّ الْوَالِدَيْنِ أَكْبَرُ فَرِيضَةٍ؛ نیکی به پدر و مادر، بزرگ ترین واجب است. شخصی به امام صادق عرض کرد: پدرم به حدی پیر و ناتوان شده است که او را برای قضای حاجت، حمل می کنم.

«فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (اسراء، ۲۳) هیچ گاه کم ترین اهانتی به والدین روا مدار و بر آنان فریاد مزن و گفتار لطیف و سنجیده و [بزرگوارانه] بزرگوارانه به آنها بگو.

قرآن کریم به تواضع و فروتنی در برابر پدر و مادر دستور می دهد و در این خصوص می فرماید:
«وَاحْفَظْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ» (اسراء، ۲۴) و بالهای تواضع خویش را از روی رحمت و مهربانی در برابر والدین فرود آر.

دعا در حق والدین

دعا در دین مبین اسلام از جایگاه والایی برخوردار است و در آیات مختلف قرآن کریم به دعا کردن برای پدر و مادر سفارش شده است. در سوره اسراء به دعا کردن برای پدر و مادر امر شده است:

«وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا» (اسراء، ۲۴) و بگو: پروردگارا! بر آنها [والدین] رحم کن، همان طور که مرا در خردسالی ام تربیت کردند.

طبق این آیه انسان نباید تنها به رحمت و مهربانی خود نسبت به پدر و مادر اکتفا کند؛ بلکه باید رحمت واسعه الهی را برای آنها طلب کند. نکته در خور توجه این که انسان به تنهایی یارای جبران مشقتها، خدمات و حقوق پدر و به موازات او مادر را ندارد و باید از نیروی عظیم الهی استمداد جوید.

در قرآن کریم، الگوهای زیادی از انبیای الهی به چشم می خورد که در نیایشهایشان به یاد پدر بوده اند. از جمله حضرت ابراهیم خلیل علیه السلام، به درگاه خداوند چنین دعا می کند:

«رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ» (ابراهیم، ۴۱) پروردگارا! مرا و پدر و مادرم و تمام مؤمنان را در روزی که حساب بر پا می شود، ببخش و بیامرز

بنابراین در اینکه برای پدر و مادر خود طلب بخشش کنیم، همواره در دین مبین اسلام تاکید شده تا اینکه بخشش الله متعال شامل حال ایشان گردد. حضرت نوح علیه السلام برای چند نفر طلب آمرزش می کند: اول برای خودش که مبدا قصور و ترک اولایی از او سر زده باشد [چون انبیای الهی علیهم السلام معصوم بودند] و دوم برای پدر و مادرش به عنوان قدردانی و حق شناسی از زحمات آنان و سپس برای مؤمنان و عرضه می دارد:

«رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا» «پروردگارا! مرا بیامرز و همچنین پدر و مادرم و تمام کسانی را که با ایمان وارد خانه من شدند» (نوح، ۲۸)

خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: «پروردگار تو حکم نمود که جز او را نپرستید و به پدر و مادر کاملاً نیکی کنید و اگر یکی از آنها و یا هر دو نزد تو به پیری رسیدند، کمترین اهانتی به آنها روا مدار و بر آنها فریاد مزن و گفتار لطیف و سنجیده به آنها بگو» (سوره اسراء، آیه ۲۳)

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «نظر الولد الی والدیه حباً لرحمها عبادة؛ نگاه همراه با محبت فرزند به پدر و مادر عبادت است» (تحف العقول)

بخشش همه گناهان فرزند با خدمت به پدر

روزی مردی نزد پیامبر (ص) آمد و عرض کرد: من تمام گناهان را انجام داده‌ام، آیا راه توبه برای من هست؟ فرمود: آیا پدر و مادرت زنده‌اند؟ گفت: تنها پدرم زنده است. فرمود: به پدر خود احترام و نیکی کن تا خداوند تو را ببخشد. وقتی که آن مرد رفت، حضرت به اطرافیان فرمود: «ای کاش مادرش زنده بود» (بحار الانوار، ج ۷۱)

حضرت محمد (ص) فرمودند: «دعاء الوالد لولده كدعاء النبی لأُمَّتَه؛ همانگونه که دعای پیامبران در مورد امت خودشان مستجاب است، دعای پدران نیز در حق فرزندانشان مستجاب است» (نهج الفصاحه)

ثواب یک نگاه به پدر

پیامبر اسلام (ص) فرمود: «نگاه پر مهر و محبت فرزند نیکوکار به پدر و مادرش ثواب حج دارد. از آن حضرت پرسیدند: اگر روزی صد مرتبه به والدین نگاه کند، آیا آن ثواب افزایش می‌یابد؟ فرمود: بلی خداوند بزرگتر از آن است که شما فکر می‌کنید، چون برای آن قدرت مطلق، اعطای چنین ثواب‌هایی بسیار آسان است». (بحارالانوار، ج ۷۱)

رسول خدا(ص) فرمود: «در عالم رؤیا، مردی از امت خود را دیدم که عزرائیل برای گرفتن جاننش آمده بود، ولی کار نیک وی نسبت به والدین خود، مانع قبض روحش گردید و عمرش طولانی گشت». (بحارالانوار، ج ۷۱)

خدمت به پدر در پیری

حضرت محمد(ص) فرمود: «سه گروه هستند که انسان شقی و بدبخت محسوب می‌شوند: هر کس نام مرا بشنود و صلوات نفرستد، کسی که ماه رمضان را درک کند، ولی کاری نکند که رحمت الهی نصیب او شود و کسی که یکی از والدین خود را در پیری درک نماید، ولی در حق آنها کوتاهی کند». (جامع الاخبار)

اطاعت پدر و مادر کافر

و نیز فرمود: «أطع الوالدین و إن كانا کافرین؛ به پدر و مادرت احترام کن، گر چه کافر باشند». (جامع الاخبار) شخصی از رسول خدا(ص) پرسید: حق پدر بر گردن فرزند چیست؟ فرمود: او را به اسم صدا نکند، جلوتر از او راه نرود، قبل از او ننشیند، کاری نکند که پدرش، او را فحش دهد. (لئالی الاخبار، ج ۵) رسول خدا(ص) فرمود: «اطاعت از پدر و مادر، اطاعت از خداست و نافرمانی از آنها، نافرمانی خداست». (نهج الفصاحه)

نگاه خشم آلود و باطل شدن نماز

امام صادق(ع): هر کس عصبانی و خشمگین به پدر و مادرش نگاه کند، گر چه آنها به او ظلم کرده باشند، با این حال نمازش قبول نیست. (لئالی الاخبار، ج ۵)

ترک جهاد و احترام والدین

شخصی نزد رسول اکرم(ص) آمد و عرض کرد: ای رسول خدا(ص)! من بسیار مشتاق جهاد و جنگ هستم. پیامبر(ص) فرمود: در راه خدا جهاد کن که اگر کشته شوی، زنده خواهی بود و نزد خدا روزی می‌خوری و اگر بمیری، اجر تو بر خدا خواهد بود و اگر از جبهه سالم بازگردی، مانند روزی که از مادر متولد شده باشی گناهاقت آمرزیده می‌شود. آن شخص گفت: ای پیامبر خدا(ص)، پدر و مادر پیری دارم که با من انس گرفته‌اند و اگر آنها را ترک کنم، ناراحت می‌شوند! حضرت فرمود: پس، نزد آنان برگرد به خدا سوگند انس آنها با تو در یک شبانه روز، از یک سال جهاد در راه خدا بهتر است. (بحارالانوار، ج ۷۱)

بوسیدن جای پای پدر

هنگامی که ابراهیم خلیل(ع) برای دیدار پسرش اسماعیل(ع) از شام به مکه آمد، پسرش در خانه نبود. حضرت ابراهیم به سوی شام بازگشت. وقتی که اسماعیل به خانه آمد، همسرش آمدن پدرش را به اسماعیل خبر داد. او جای پای پدرش، ابراهیم، را پیدا کرد و به عنوان احترام به پدر، آنجا را بوسید!

بررسی نکات اخلاقی و تربیتی مردانگی پدر باتوجه به متون اسلامی

در بخش‌های قبلی به مفهوم شناسی نقش پدر همچنین بررسی جایگاه پدر در آیات و روایات پرداختیم، که نشان از جایگاه و شان ایشان در منابع اسلامی است؛ در این بخش از مقاله بر آنیم تا به بررسی نقش تربیتی و اخلاقی پدر بپردازیم که اگر برخاسته از اخلاق و منش مردانه پدر است و بنابر روایات اسلامی بسیار به آن تاکید شده است و اگر در جامعه به آنها رفتار شود باعث خیر و برکت در خانواده و جامعه خواهد شد.

مردانگی و جوانمردی و برادری و اخوت

«مروت» و مردانگی از خصوصیات مثبت هر پدری و مردی است که اگر رعایت شود باعث برکات و نتایج بسیار مثبتی در خانواده و اجتماع می‌شود. در متون دینی ما اسلام نیز به این صفات مردانگی و جوانمردی اشاره شده است که شاید اولین معنی

پدر و این دوره فتی تازه‌جوان، زورمند و جنگاور، شریف و جوانمرد بود. الگوی نیمه افسانه‌ای برای جامعه اعراب قدیم، حاتم طائی، در اسلام نمونه عالی «فتی» حضرت علی (ع) بود با آن حدیث مشهور «لا فتی الا علی» (Taeshne, 1983, p. 961). فتی در فتوت‌نامه‌ها به معنی «جوانمرد» است و جوانمرد در اینجا به معنی شخصی است که در فضایل خلقی، کامل و از دنیا و رذایل اخلاقی به دور، دارای معرفت الهی، صاحب قدمی راسخ و... باشد (صراف، ۱۳۵۲: ص ۶۰).

در اخلاق و ادب فارسی، جوانمردی عبارت است از ایثار، یعنی مقدم داشتن و ترجیح دادن غیر بر خود که آن در حقیقت بالاترین مرحله سخی است. (مصاحب، ۱۳۸۲: ج ۲، ذیل «فتوت») که همان صفت پدر در خانواده است که وقت و عمر خود را صرف کار و کسب روزی حلال میکند تا خانواده او در امان باشد و بسیار از خودگذشتگی در زندگی خود انجام می‌دهد. دیگر از صفات تربیتی و اخلاقی پدر در خانواده و اجتماع برادری و اخوتی است که مردان حقیقی بین افراد هم دارند و این باعث میشود تا مصالح دین و دنیا را در پی داشته باشد. در واقع «اخوت» مشتق از «اخی» (برادر) به معنی رابطه برادری یا برادر نهادی است. (کاشانی، ۱۳۷۹: ص ۲۶۰)

بنابراین با تامل در بین منابع اسلامی می‌توان دید که جوانمردی و مردانگی صفت مردان بزرگ است، آنچنان که در این اشعار آمده است:

هر که را نام جوانمردی سزاست پیشوای او علی مرتضی است

استناد روایات و ظاهراً کلام مشهور «لافتی الا علی لاسیف الا ذوالفقار» است که به پیامبر یا «هاتف غیبی» منسوب شده است، حضرت علی (ع) را بهترین نمونه و مثال کامل جوانمردی و فتوت می‌شمردند و ایشان را «شاه مردان» می‌خواندند که سرتاسر زندگی ایشان از مردانگی و مروت خبر می‌دهد و می‌تواند الگویی برای تمام مردان و پدران باشد.

از موارد دیگری که می‌توان مردانگی و مروت را سرلوحه قرار داد استناد به روایات و احادیث دیگر است که به آنها اشاره می‌شود:

«... دوم حضرت یوسف (ع) را جوانمرد گفته‌اند به واسطه آن که گناه برادران را با روی ایشان نیاورد و گفت بر شما هیچ سرزنش نیست و سوم یوشع را برای آن جوانمرد گفته‌اند که طلب علم می‌کرد و از موسی چیزی می‌آموخت و یوشع پای بر سر آرزوی نفس خود نهاده بود. چهارم اصحاب کهف را جوانمرد گفته‌اند به سبب آن که روی به حق آوردند و پشت بر اهل و حال و اقارب و احباب کردند و از لذات فانی اعراض نموده متوجه طلب رحمت و هدایت شدند. پنجم حضرت علی (ع) را جوانمرد خواندند برای آنکه در شب تار، جان فدای سید مختار کردند و سخاوتش به حدی بود که در نماز انگشتی به سائل داد» (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۲۲-۲۰).

همچنین در باب مردانگی و چشم پوشی از خطای دیگر چنین روایت شده که: روزی پیامبر (ص) با جمعی نشستند بود. شخصی آمد و گفت در فلان منزل مردی و زنی به فسق مشغولند. با آنکه چند تن از صحابه اجازه خواستند که بروند و آنان را باز آورند پیامبر به علی فرمود تا این واقعه را بررسی کند. چون حضرت علی (ع) به آن خانه رسید در بگشود و دست بر در و دیوار مالید تا گرد خانه برآمد پس به خدمت رسول آمد و گفت من گرد خانه برآمدم و هیچ کس را ندیدم، پیامبر به نور نبوت دانست که او چگونه تفتیش نمود. فرمود: انت فتی هذه الامه یا علی. (ابن جناب، ۱۳۷۳: ۱۶۵-۱۶۷).

شجاعت و جنگاوری و ورزش

از جمله موارد دیگری که بین مردان اهمیت زیادی دارد و اگر همه مردان و پدران با تاثیرپذیری از روایات و بزرگان اسلامی، سرلوحه خود قرار دهند، اهمیت به ورزشهای بدنی است که باعث شادابی در خانواده و اجتماع می‌شود و در ایران زورخانه کاران امروز بقایای این اهمیت است. همچنین ورزشهایی چون کشتی گرفتن و تیراندازی و شمشیربازی که در روایات اسلامی نیز به آنها اشاره شده است. (صالح بن جناح، ۲۸-۲۹)

با تامل در در طول ورزش و نرمش زورخانه ای که حضرت علی را سرلوحه خود می‌دانند، می‌توان دید که روحیه در باب شجاعت و دلیری آن حضرت از جایگاه مهمی برخوردارند. اشعار زیادی در میان پهلوانان نیز خوانده می‌شود و تمام پهلوانان و جوانمردان میدان گود شخصیت و روحیه پهلوانی و جوانمردی حضرت علی (ع) را در ورزش و مسابقه الگوی خود دارند. در زورخانه

هر کس جایگاه خویش را دارد که از این میان سید و سادات از جایگاه مهمی برخوردارند. در آداب پهلوانی آمده است که پهلوان باید دلیر، طاهر، سحرخیز و پاک نظر باشد و علاوه بر ادای فرائض و سنن، شب زنده دار و دارای حسن خلق باشد، بینوایان را تا سرحد توانایی کمک کند و از اخلاق پست بپرهیزد و اینها را در برابر در صفات حضرت علی(ع) می بینیم که ایشان چنین بودند (بیضایی کاشانی، ۲۰-۸)

بنابراین همه این صفات مردانه که در بین پدران جامعه اگر نمود بیشتری بیابد اثرات و برکات بسیار مفیدی دارد که قابل تامل است.

وفای به عهد و ستاری و صفت مردان

راستی و وفای به عهد و امانتداری از خصوصیات بسیار پسندیده ای است که در منابع اسلامی بسیار به آن تاکید شده است. با توجه به آیه ۲۳ سوره احزاب «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» «از میان مؤمنان مردانی هستند که به آنچه با خدا عهد بستند، صادقانه وفا کردند» (- قرآن کریم، سوره احزاب، آیه ۲۳، ترجمه محمد مهدی فولادوند) - می دانند.

در باب وفای به عهد نیز در کلام حضرت علی(ع) بسیار دیده می شود از جمله آنجا که خطاب به مالک اشتر از خُلف وعده زنهار می دهد و آن را سبب برانگیختن خشم خداوند می داند (نهج البلاغه، نامه ۵۳، ص ۷۴۸).

بنابراین صفت امانت داری و وفای به عهد از اصول مهمی است که مردان بزرگ بر خود واجب می دانستند. همانطور که حضرت علی (ع) از امانت داری سخن می گوید و آن حضرت نیز یکی از هشت خصلت مردان می دانند.

پرده پوشی اسرار و نقایص مردم و آشکار نمودن آن و اغماض و چشم پوشی نیز از خطاهای آنان از وظایف جوانمردان و بود (سلمی، ۱۳۷۲: ۲۲۰). جوانمردان همواره به این صفت اخلاقی پایبند بودند. در این رابطه جوانمردان روایتی نقل دارند که: روزی پیامبر(ص) با جمعی نشست بود. شخصی آمد و گفت در فلان منزل مردی و زنی به فسق مشغولند. با آنکه چند تن از صحابه اجازه خواستند که بروند و آنان را باز آورند پیامبر به علی فرمود تا این واقعه را بررسی کند. چون حضرت علی (ع) به آن خانه رسید در بگشود و دست بر در و دیوار مالید تا گرد خانه برآمد پس به خدمت رسول آمد و گفت من گرد خانه برآمدم و هیچ کس را ندیدم، پیامبر به نور نبوت دانست که او چگونه تفتیش نمود. فرمود: انت فتی هذه الامه یا علی (ابن جناب، ۱۳۷۳: ۱۶۵-۱۶۷). و این درس بزرگ ستاری و عیب پوشی بود که جوانمردان از شاه مردان حضرت علی می آموختند. در کلام ایشان نیز از رازداری و مهار زبان مخصوصاً در سخن ها رانده شده است (نهج البلاغه، نامه ۳۱ و حکمت ۷۳).

از جمله خصایص مردان سعت صدر را گفته اند که از این لحاظ بر دیگران سرفراز شوند. قال علی الریاسة سعة الصدر. چون نفوس اینان از علایق دنیوی و مقاصد سفلی مجرد شود به مطالب شریف مزین شده و سعه صدر یابند (ابن جناب، ۱۷۱، ۱۷۲).

یاری درماندگان و بخشش مردانه

بخشیدن و عطا کردن و مهمان نوازی که در بین مردان حقیقی نمایان پیدا می کند و کمال آن را می توان به وضوح در سیره امیرالمومنین دید، از وقتی که نگین پادشاهی را به گدا احسان نمود تا به رزقی که در سه روزه پشت سر هم افطار خویش را به مسکین و یتیم و اسیر داد (موتاب، بی تا: ۶۱)، همچنین از اصول اساسی هم مردان در خانواده و اجتماع بود اینکه به سخا و مهمان نوازی ترغیب شوند (نفیسی، ۱۳۴۳، ص ۱۴۴).

همچنین از برکات بخشش و عطا کردن حمایت از محرومان و ستم دیدگان اصلی است که در جای جای رفتار و کلام حضرت علی(ع) پیداست و مردان حقیقی خود را پیرو و حامی ستم دیدگان و بیچارگان می دانند (نهج البلاغه، نامه ۴۶، ص ۷۰۶؛ خطبه ۴۷، ص ۷۰۸).

عفت و پاکدامنی

از جمله شرایط برای مردان و پدر خانواده که ضامن زندگی سالم در اجتماع است، عفت و پاکدامنی مردان است که بنابر حساسیت موضوع نگاه داشتن چشم مردان، از نگاه به نامحرم بسیار تاکید شده است. به همین جهت آدابی برای محافظت چشم

و گوش و زبان و دست ... آمده است و از آدابی که برای چشم آمده است دیده بر هم نهادن از نامحرم و چشم بر هم نهادن از صورت‌های نیکو وقتی که به شهوت در آن بنگرند، می‌باشد (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۲۱۰). و این موضوع بسیار مهمی است که با نگره داشتن نگاه مردان یک خانواده و به تبع آن یک جامعه از آلودگی و ورطه گناه و معصیت و تبعات آن در امان می‌ماند. در منابع اسلامی نیز از جمله نهج‌البلاغه حضرت علی آنقدر به عفت و پاکدامنی انسان اهمیت می‌دهند که پاداش عقیق پاکدامن را هم‌تراز پاداش مجاهد شهید در راه خدا معرفی می‌کند و می‌فرمایند نزدیک است مردم پاکدامن در زمرهٔ ملایکه درآیند (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۶۶، ص ۱۰۳۲).

نتیجه‌گیری و نتایج تحقیق

در این مقاله سعی بر آن بود تا به نقش و جایگاه پدر در خانواده و اجتماع براساس آیات و روایات بپردازیم، مفهوم شناسی معنی پدر در منابع و کتب لغت رفتیم؛ در ادامه به بررسی جایگاه پدر در آیات و روایات پرداختیم که نتیجه تحقیق حاکی از آن بود که مقام پدر در اسلام، از جایگاه مخصوص به خود برخوردار است که هم پایه مادر، در تمام زندگی انسان تاثیر دارد، از جمله اینکه احترام پدر و پیروی از او، بر هر فرزندی واجب است.

اینکه همانطور که اشاره شد، اگر به پدر به چشم محبت نگریسته نشود، برای فرزند تاوان سختی در پی دارد، و باعث عذاب او می‌شود و در روایات حتی سفر فرزند بدون اذن پدر، نهی شده و نماز و روزه شخص مورد قبول واقع نمی‌شود.

بنابراین پدر و جایگاه او در آیات و روایات و احادیث نبوی بسیار با اهمیت آمده است، که حساسیت موضوع را می‌رساند. در بخش بعدی مقاله بعد از شناسایی مقام و جایگاه پدر، و بعد از اینکه متوجه شدیم که چقدر جایگاه پدر در دین مبین اسلام والا است، سعی بر آن بود تا به پند نمونه از صفات و ویژگی‌های مردان و پدران را نام ببرید و به توضیح و تشریح این صفات بپردازیم. صفات اخلاقی و تربیتی که اگر در همه مردان و پدران ما بیشتر تقویت شود، باعث تبعات مثبتی در خانواده و اجتماع می‌شود، و بخاطر اهمیت موضوع به آیات و روایات اسلامی، همچنین شخصیت‌های اسلامی اشاره کردیم که با وجود این صفات در وجود خودشان باعث گسترش نیکی و برکت در خانواده و جامعه شدند.

برای این منظور به سراغ سرچشمه‌های اسلامی این صفات رفتیم و با بررسی آن به شخصیت‌هایی مثل پیامبران و بزرگان دین می‌رسیم. مسلک عرفانی فتوت اشاره کنیم. که با بررسی در منابع می‌توان مروج ندای برابری و عدالت و برابری در جامعه باشند.

از جمله این صفات وجود صفت آزادگی و مردانگی و وفای به عهد و جوانمردی مردان و پدران در خانواده و اجتماع است که جهت استحکام هر خانواده‌ای ضروری می‌نماید و دیگر صفات مردان که برمیگردد به شادابی و حس شجاعت و جنگاوری و زور ورزش مردان، که خود منادی و مروج مردانگی و مردانه زیستن آنان است که هنوز همچون اهل زورخانه و اصناف جوانمردی در بین مردان ایرانی باقی مانده است.

که اگر این ارزشها و باورهای بومی را در جامعه رواج و نهادینه شود و برای این کار می‌توان از نقل داستانها و قهرمانی‌های پهلوانان و عیاران و جوانمردان، ساخت فیلم‌ها و کارتون‌های پهلوانی، موسیقی و گسترش ورزش زورخانه در بین نوجوانان که منادی تندرستی و آزادگی و پهلوانی است، کمک گرفت؛ تا با شناخت و گسترش این اصول و مرام اخلاقی و تربیتی در بین جوانان و همچنین با پر رنگ کردن اصول اخلاقی همچون عفت و چشم‌نگه داشتن از نگاه گناه‌آلود در جامعه به نقش تربیتی این پدران در خانواده و پرورش نسل جدید و مردان آینده اشاره کرد و دیگر اینکه بخشش و سخا و یاری به نیازمندان و وفای به عهد، نسبت به همگان بسیار از امور پسندیده‌ای است، که رعایت این اصول اخلاق و تربیتی برکات مثبت زیادی در جامعه خواهد داشت که در این مقاله به آنها پرداخته شد.

منابع و مراجع

- [۱] قرآن کریم ۱۴۲۱ ه. ق. ، ترجمه محمد مهدی فولادوند، تهران، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلام.
  - [۲] نهج البلاغه، ۱۳۷۷، گردآورنده شریف رضی، ترجمه شریف رضی، تهران، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
  - [۳] ابن جناب، صالح، ۱۳۷۳، کتاب الادب و المروه، با تحقیق در فراز و فرود فتوت، ترجمه و تصحیح سید محمد دامادی، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
  - [۴] ابن معمار، ابی عبدالله محمد بن ابی المکارم، ۱۹۶۰ میلادی ، کتاب الفتوه، مصطفی جواد و دیگران، بغداد، شفیق.
  - [۵] ابن منظور، بی تا ، **لسان العرب**، بیروت، دارصادر.
  - [۶] افشاری، مهدی و مدائنی، مهدی، ۱۳۸۱، چهارده رساله در باب فتوت و اصناف، تهران، نشر چشمه.
  - [۷] ———، مهران، ۱۳۸۲، **آیین جوانمردی**، تهران، انتشارات پژوهش‌های فرهنگی.
  - [۸] ———، ۱۳۸۲، فتوت نامه‌ها و رسایل خاکساریه، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی.
  - [۹] برومند سعید، جواد ۱۳۸۴، **آیین قلندران**، کرمان، انتشارات باهنر.
  - [۱۰] بیضایی کاشانی، حسین، ۱۳۳۷، تاریخ ورزش ایران، تهران، بی نا.
  - [۱۱] حکیمی، محمود، ۱۳۸۱. همراه با عارفان عیاران و جوانمردان، تهران، انتشارات حریر.
  - [۱۲] رشاد، علی اکبر، ۱۳۸۵، دانشنامه امام علی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
  - [۱۳] زرین کوب، عبدالحسین، ۱۳۵۷، **جستجو در تصوف ایران**، امیرکبیر، تهران.
  - [۱۴] سلمی، ابوعبدالرحمن، ۱۳۷۲، کتاب الفتوه در مجموعه آثار ابوعبدالرحمن سلمی، با مقدمه و تصحیح نصرالله پورجوادی، تهران، نشر دانشگاهی.
  - [۱۵] شفیعی کدکنی، محمدرضا، ۱۳۸۶، **قلندریه در تاریخ**، تهران، انتشارات سخن.
  - [۱۶] شکری، هوشنگ ، ۱۳۸۵، **عیاران**(نینجاهای ایرانی)، تبریز، نشر احرار.
  - [۱۷] شیخلی، سعید صباح ابراهیم، ۱۳۶۲، اصناف در عصر عباسی، ترجمه هادی عالمزاده، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
  - [۱۸] صراف، مرتضی، ۱۳۵۲، رسایل جوانمردان **(شامل هفت فتوت نامه)**، تهران، بی نا.
  - [۱۹] عطار نیشابوری، شیخ فریدالدین، ۱۳۳۹، فتوت‌نامه منظوم در دیوان عطار، تصحیح سعید نفیسی، تهران، انتشارات کتابخانه سنایی.
  - [۲۰] عنصرالمعالی، کیکاووس بن اسکندر، ۱۳۴۵، **قابوس نامه**، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
  - [۲۱] کاشانی، کمال الدین عبدالرزاق، ۱۳۷۹، تحفه الاخوان فی خصایص الفتیان، ترجمه و تصحیح سید محمد دامادی، بی جا، انتشارات علمی فرهنگی.
  - [۲۲] کاشفی سبزواری، مولانا حسین، ۱۳۵۰، **فتوت‌نامه سلطانی**، به اهتمام محمد جعفر محجوب، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
  - [۲۳] کرین، هانری، ۱۳۸۲، **آیین جوانمردی**، ترجمه احسان نراقی، تهران، انتشارات سخن.
  - [۲۴] گولپینارلی، عبدالباقی ۱۳۸۷، **فتوت در کشورهای اسلامی و مآخذ آن**، ترجمه توفیق سبحانی، تهران، انتشارات روزنه.
  - [۲۵] مصاحب، غلامحسین، ۱۳۸۲، **دایره المعارف فارسی**، تهران، انتشارات امیرکبیر.
  - [۲۶] موتاب، احمد، بی تا، **آیین فتوت و جوانمردی و پهلوانان آذربایجان**، تبریز، موسسه انتشاراتی روان پویا.
  - [۲۷] میرعابدینی، سید ابوطالب و افشاری، مهران، ۱۳۷۴، **آیین قلندری** (چهار رساله در باب قلندر)، تهران، انتشارات فراروان.
  - [۲۸] نفیسی، سعید، ۱۳۴۳، **سرچشمه تصوف در ایران**، تهران، نشر مروی.
- [29] Ridgeon, Lloyd, 2008. "Javanmardi", Sufism, Edited by Ridgeon Lloyd, vol.11, London and New York, Routledge.
- [30] Taeschner, F R, 1983 "futuwwah", The Encyclopedia of Islam, B. Lewis and Ch. Pellat , Vol.11, ledie.